

організації таких груп полягає насамперед у недостатності теоретичних знань, не сформованості практичних навичок і умінь. Однак труднощі такого штибу відчувають усі фахівці при впровадженні нових елементів, прийомів, методів у процесі вдосконалення своєї діяльності. Отже, на етапі мотивації та залучення фахівців із соціальної роботи до створення груп само і взаємодопомоги з'являється ряд конкретних завдань, серед яких можемо назвати: підвищення рівня інформованості фахівців і клієнтів, забезпечення інформаційного супроводу через проведення тренінгів, освітніх семінарів.

Таким чином, отримані дані дозволять впроваджувати нові технології соціальної роботи, які сприятимуть розвитку соціальної активності клієнтів соціальних служб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бутриновська У.П. Групи самопомоги як ефективна форма соціальної роботи. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка. 2017. Вип. 23. С. 8-13.
2. Зыкова Н., Крысова Е., Кольцова М. Организация групп само- и взаимопомощи в условиях социальной службы: профессиональный взгляд теории и практика общественного развития. 2012. № 10. С. 49–51.
3. Konopka G. Groupwork in the Institution: A Modern Challenge. New York: Association Press, 1970. 304 p.

Марусяк Марія

Науковий керівник – канд. психол. наук Адамська Зоряна

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У СТАРШОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Процеси трансформації у сучасному українському суспільстві означають перехід до нової моделі розвитку й супроводжуються системною кризою в усіх його сферах. У соціальній психології вже є усталеною думка про те, що український соціум перебуває в стані соціальної аномії, що виявляється в порушенні або ігноруванні значною частиною населення, особливо підлітками, не лише ціннісних норм, а й традицій, стереотипів, усталених стилів мислення та діяльності. У цій ситуації в одних підлітків посилюється здатність до пошуку ефективних шляхів адаптації в нестабільному соціумі, а в інших, навпаки, вона втрачається, що призводить до поширення девіантних форм поведінки.

Усвідомлення науковцями (М. Вовканич, В. Годованець, В. Івановою, Н. Ківенком, І. Козубовською, І. Лановенко, Т. Малковою, П. Мельником, Н. Онищенко, Т. Семенець, Г. Товканець, Л. Кучерявенко, В. Федоровою та ін.) факту значного поширення девіантної поведінки серед підлітків дає підстави вважати її соціальною проблемою. Окрім того, соціологічні дослідження систематично фіксують суттєве зростання підліткової злочинності, наркотизації, алкоголізації та суїцидальної поведінки. Проте аналіз саме психологічних розвідок з проблем підліткових девіацій дає змогу стверджувати, що основні чинники девіантної поведінки у старшому підлітковому віці досліджені недостатньо. А це, своєю чергою, унеможливорює розробку системи психологічної профілактики й корекції вказаного поведінкового феномена.

З огляду на зазначені аспекти, **метою** нашої статті стало обґрунтування основних чинників девіантної поведінки у старшому підлітковому віці.

Дослідження девіантної поведінки у сучасній психології представлені достатньо широко. Зокрема, доведено, що девіантна поведінка перешкоджає соціалізації особистості, її становленню й розвитку. Серйозний дефіцит позитивного впливу на молоде покоління призводить до того, що у підлітків домінуючими почуттями стали тривога, агресія, соціальна пасивність. Ситуація на сучасному етапі ускладнюється й тим, що девіації стали характерною, а подекуди й унормованою рисою підліткової та молодіжної субкультур.

Аналіз психологічної літератури з досліджуваної проблеми (М. Алемаскін, Б. Баєв, О. Бондарчук, Г. Бочкарьова, Т. Гуріна, В. Демиденко, О. Змановська, В. Казанська, О. Ковальов, І. Кон, С. Кулаков, О. Лазурський, Н. Максимова, В. Мінська, А. Реан, О. Хархан та ін.) дає змогу перейти до розгляду поняття «девіантна поведінка».

Практично всі сучасні дослідники підкреслюють, що девіація □ це відхилення від норми, крайній її варіант. Так, І. Козубовська та Г. Товканець визначають соціальну норму як «відсутність певних виражених патологічних симптомів» [5, с. 13]. М. Вовканич визначає норму як щось середнє, найбільш пристосоване до оточуючого середовища, а «ознаками нормальної особистості виступають як відсутність патологічних симптомів, так і особливих особистісних характеристик» [1, с. 90].

Н. Онищенко під девіантною поведінкою розуміє вчинок, дії людини, які не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим, визнаним у даному суспільстві нормам (шаблонам, стандартам) [8]. Л. Кучерявенко визначає девіантну поведінку як соціальне явище, яке виражає в масових формах людську діяльність, що не відповідає офіційно встановленим або фактично сформованим, визнаним у даному суспільстві нормам (шаблонам, стандартам) [6]. У першому значенні девіантна поведінка – переважно предмет психології, психіатрії, у другому – предмет соціології та соціальної педагогіки.

Узагальнюючи здобутки вчених у дослідженні проблеми, зупинимось на визначені В. Іванової □ «девіантна поведінка характеризує особистість, яка не сприйняла суспільних моральних норм спільноти, й адаптувалася на стику двох чи кількох субкультур, завдяки особистісним новоутворенням, сформованим під впливом соціальних факторів. Така поведінка відрізняється інфантильністю, порушеннями міжособистісних стосунків, нездатністю соціально адекватно реагувати на події, що відбуваються, і контролювати свою поведінку» [2, с. 14].

Джерела та причини відхилення поведінки від норми вчені намагаються пояснити тим, що люди за своїм біологічним складом схильні до певних типів поведінки, а «кримінальний тип» є результатом деградації на ранніх стадіях людської еволюції (Ч. Ломброзо); девіантна поведінка пов'язана з особливістю будови тіла людини (Х. Шелдон); аномаліями статевих хромосом (П. Уіткін); розумовими дефектами, психопатією (З. Фрейд) та ін. Психологічні підходи до трактування девіантної поведінки представлені теоріями соціальних детермінант колективної поведінки (Дж. Смелзер), деструктивного впливу соціального конфлікту на особистість (Д. Кретч, Р. Кратчфілд), фрустрації (Дж. Долард, Л. Беркович) та ін. У своєму дослідженні ми дотримуємося точки зору вчених (М. Вовканич, В. Іванової, І. Козубовської, Т. Малкової, П. Мельника та ін.), які, визнаючи значення біологічних факторів, вирішальну роль у процесі становлення особистості підлітка надають сім'ї, соціальному середовищу, умовам життя і виховання. Звичайно, що в рамках кожного підходу вироблено унікальні методи й прийоми роботи з підлітками з девіантною поведінкою.

Аналіз психологічної літератури дає змогу стверджувати, що старший підлітковий вік сензитивний до девіантної поведінки. Вітчизняні й зарубіжні дослідники вважають підлітковий вік періодом суперечностей, прагнень дорослості та визнання, поглиблення самоаналізу, розвитку самосвідомості, становлення «Я-концепції», прагнення до соціального й особистісного самовизначення (Л. Виготський, Р. Бернс, Л. Божович, Е. Еріксон, Х. Ремшмідт та ін.).

Зокрема, М. Савчин та Л. Василенко стверджують, що така сприйнятливність підлітка до негативних утворень виходить із суперечностей віку, коли свідомість характеризується зростанням розумової активності, зміною ціннісних орієнтирів й поглядів на стосунки з навколишніми. При цьому «у старшого підлітка виникає критичне ставлення до поведінки дорослих, проте менш критичне – до своєї» [9, с. 162].

Новими характеристиками особистісного розвитку, на відміну від уже відомих (становлення «Я-концепції», полярність психіки, прагнення до соціального й особистісного самовизначення й т. ін.), у старшому підлітковому віці є:

- прагнення інтегруватись у шкільний колектив, в групи однолітків, співвідносячи їхні норми й стандарти поведінки із засвоєними у колі своєї родини, близьких людей [7];
- наявність «комплексу прихованої невпевненості» [1];
- прагнення знайти «особисте-Я», ідентифікуючись з відомими їм успішними й сильними людьми, нерідко маскуючись під них [5];
- загострене «почуття справедливості» до поведінки оточуючих і специфічні реакції-виклики на взаємодію з оточуючим світом, якщо він не відповідає їхнім домаганням [8].

Психологічні особливості старшого підліткового віку відзначаються також поєднанням чутливості до сторонньої оцінки своєї зовнішності з умінням спілкуватися з крайньою самовпевненістю й безапеляційними судженнями щодо навколишніх; уважності до інших людей – з разючою грубістю; хворобливої сором'язливості – з розв'язністю; бажання бути визнаним і оціненим оточуючими – з показною незалежністю, боротьбою з авторитетами, визнаними ідеалами й загальноприйнятими правилами, з обожнюванням випадкових кумирів; почуттєве фантазування – з сухим мудруванням. Всі ці поведінкові прояви, як зазначає М. Савчин, отримали назву «підліткового комплексу» [9, с. 164].

Важливо, що у старших підлітків цей комплекс утворюють такі поведінкові реакції: 1) реакція емансипації (крайній ступінь – бродяжництво); 2) реакція групування з однолітками (формування власної субкультури); 3) реакція захоплення (хобі) [4, с. 84]. Також «особливістю старшого підліткового віку є акселерація, яка є причиною виникнення протиріччя між установленими, традиційними соціальними умовами виховання й нормами поведінки, а це, у свою чергу, є джерелом конфліктів і афективних форм поведінки» [7, с. 52].

Як зазначає Н. Онищенко, в основі потенційної девіантної поведінки старших підлітків також постають притаманна їм «неврівноваженість, суперечливість переживань, можливість зривів, афективна поведінка, що виникає внаслідок невідповідності між домаганнями та можливостями дитини» [8, с. 174]. При цьому опір підлітка педагогічному впливу стає стійким, а їх нервова система втрачає пластичність. Навіть тоді, коли в підлітка не виникають стійкі негативні новоутворення у поведінці, й вона розвивається досить благополучно, його стосунки з навколишнім середовищем все одно відзначаються значним внутрішнім психологічним напруженням. Це напруження й утворює негативне тло, яке дає підстави «вважати підлітковий вік «важким», а кожного підлітка – близького до «зони» потенційного неблагополуччя» [6, с. 184]. До того ж, стан потенційності у підлітковому віці здатний реалізуватися в будь-який момент.

На думку Л. В. Кучерявенко, девіації в старшому підлітковому віці виникають також і як відповідь на неспроможність реалізувати свої особистісні тенденції до самореалізації [6]. Ситуацію ускладнює недостатня сформованість у підлітків навичок спілкування, а саме замкнутість; нездатність одержувати інформацію в спілкуванні; нездатність використовувати зворотний зв'язок, тобто наявність труднощів при формулюванні запитання для одержання додаткової інформації; нездатність звернутися за допомогою і прийняти її; нездатність брати участь у спільній діяльності з іншими дітьми при виконанні спільного завдання [3]. Як бачимо, відхилення у комунікативній сфері також сприяють проявам девіантної поведінки.

Констатуємо, що детермінантами девіантної поведінки у старшому підлітковому віці є такі позиції: девіантність виникає як механізм компенсації унікальності особистості; девіантність виникає як наслідок психологічної деформації особистості, що призводить до втрати механізму суб'єктної регуляції її соціального функціонування; девіантність програмується в процесі порушеного онтогенезу в комунікативній системі розвитку особистості.

Типологічний аналіз специфічних для старшого підліткового віку деструктивних форм прояву девіантної поведінки дозволив визначити, що в сучасних умовах найбільш прискореними темпами розповсюджується наркоманія, токсикоманія, пияцтво, а також має місце поширення нових форм девіацій, зокрема, гемблінгу, жебрацтва, ранніх сексуальних стосунків тощо.

Отже, результати здійсненого нами теоретичного аналізу засвідчили, що девіантна поведінка особистості не відповідає офіційно встановленим або визнаним у даному суспільстві нормам і стандартам; при цьому девіантна поведінка перешкоджає соціалізації особистості старших підлітків, їх становленню й розвитку самосвідомості. В ході аналізу основних теоретичних підходів визначено такі чинники девіантної поведінки старших підлітків: девіантна поведінка є наслідком процесу дезадаптації; вона є наслідком стійкої патогенної, психічної або соціальної дезадаптації; такі поведінкові прояви підлітка є стереотипними, постійними, пов'язаними зі стійкими особистісними властивостями; характеризується як перешкода для успішної соціалізації особистості.

1. ЛІТЕРАТУРА:

2. Вовканич М. Д. Аспекти девіантної поведінки підлітків. Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи. Ужгород, 2009. Вип. 1. С.90-95.
3. Іванова В.В. Причини та форми агресивної поведінки підлітків. Практична психологія та соціальна робота. 2010. № 5. С. 14-16.
4. Ківенко Н.В., Лановенко І.І., Мельник П.В. Девіантна поведінка : сучасна парадигма. Ірпінь : Академія держ. податкової служби України, 2012. 240 с.
5. Клейберг Ю.А. Психологія девіантного поведіння : учеб. пособ. М. : Сфера, 2001. 160 с.
6. Козубовська І.В., Товканець Г.В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей в процесі професійного педагогічного спілкування. Ужгород : Патент, 2008. 195с.
7. Кучерявенко Л. В. Девіантна поведінка: аналіз наукових підходів до пояснення її сутності і форм прояву в суспільстві. Нова парадигма. Вип. 47. К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 2015. С. 181-187.
8. Малкова Т. М., Федорова В. П., Семенець Т. В., Годованець В. Ф. Психологія девіантної поведінки неповнолітніх : причини, умови виникнення, шляхи профілактики. К. : НАВСУ, 2009. 195 с.
9. Онищенко Н.П. Девіантна поведінка школярів як психолого-педагогічна проблема. Вісник ЛНУ ім. І.Франка. Серія педагогічна. 2012. Вип. 16. С. 174-182.
10. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія : навчальний посібник. К. : Академвидав, 2005. 384 с.

Миколюк Зоряна

Науковий керівник – професор Олексюк Наталія

ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Процес становлення незалежної демократичної України з її прагненням стати повноправним членом європейської спільноти передбачає всебічне утвердження в суспільному та індивідуальному бутті на основі загальнолюдських цінностей та духовних, моральних і культурних засад життя українського народу. Тому мета сучасного освітнього процесу в навчально-виховних закладах – не тільки надати ґрунтовні знання з різних предметів, а й сформувати інтелектуально розвинену, духовно і морально зрілу особистість, громадянина, патріота, готового вправлятися з особистими проблемами, протистояти асоціальним впливам, творити себе й оточуючий світ [4, с. 18]. До початку ХХІ століття в загальноосвітніх навчальних закладах України ці завдання виконували класні керівники, вихователі груп продовженого дня, організатори дитячих колективів, тренери та керівники гуртків, заступники директорів з навчально-виховної та виховної роботи. Сьогодні на допомогу їм приходять працівники соціально-психологічної служби [2, с. 7].

Соціально-психологічна служба у системі освіти України функціонує відповідно до Закону України «Про освіту», вимог Державної національної програми «Освіта. Україна ХХІ століття», «Положення про психологічну службу в системі освіти України». У своїй діяльності соціально-психологічна служба керується Загальною Декларацією прав людини, Конвенцією про права дитини, чинним законодавством України, посадовими обов'язками штатних працівників [5].

Протягом останніх років напрацьовано значну кількість досліджень, присвячених роботі соціального педагога та практичного психолога у загальноосвітньому навчальному закладі. Теоретичні засади професійної діяльності фахівців соціально-психологічної служби висвітлені в працях Т. Дуткевич, І. Зверевої, А. Капської, Ю. Приходько. Методологія функціонування соціально-психологічної служби розглянута в роботах І. Загурської, В. Савченка, С. Харченка. Напрями роботи та функції соціального педагога та практичного психолога освітнього закладу вивчали Н. Басюк, Т. Дем'янюк, О. Коструб, Т. Федорченко. Змісту роботи соціально-психологічної служби в загальноосвітній школі присвячені праці І. Загурської, І. Козубовської, Ю. Мельник, А. Обухівської. Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить про необхідність подальшого вивчення різних аспектів діяльності соціально-психологічної служби загальноосвітніх навчальних закладів, оскільки окремі з них залишаються висвітленими не повною мірою, зокрема, проблема формування життєвих цінностей в учнів.